

TOŠYS PRABILO

Berželiai svyrūnėliai... Pasakius tuos žodžius, dauguma nusiteikia romantiškai — akyse stoja baltas, žviesus, linksmas miškas. Ne vienas nejučiomis apšaltai, prisiminęs puodelį raugintos sūlos kaitrią vasaros dieną. Miškininkas kritiškai peržvelgia beržų stiebus, sumesdamas, kiek iš jų galėtų išeiti faneros, slidžių, baldams tinkamos medienos. Medžiotojas tuojau „išgirsta“ šotervius, nes beržų pumpurai ir kankorė-

želiai — mėgstamas šių paukščių „valgis“.

Šį kartą ne apie beržynus ir beržus. Tik apie beržo tošis, kurios sukėlė mokslo pasaulyje nemaža triukšmo ir entuziazmo, bet pro mūsų akis praslydo kažkaip nejučiomis.

1951 metų liepos 26 dieną Novgorodo archeologinės ekspedicijos darbininkė Nina Akulova tarp dviejų senovinio miesto grindinio rastų pastebėjo glaudžiai susuktą beržo tošį. Tošis kaip tošis — bet koks archeologas jį būtų palaikęs žvejų plūduru, jei pro purvo sluoksnį nebūtų aiskiai prasivietusios raidės. Radinys buvo tuojau įteiktas ekspedicijos vadovui, profesoriumi Artemijui Arcehovskui.

Stovėdamas ant keturioliktąjo šimtmečio pušinių rastų grindinio, profesorius iš karto lyg žado neteko; pagaliau iškvėpė: „Šito radinio aš laukiau dvidešimt metų“.

Radinys, sujaukimo ir nustebimo ne tik didžią tarybinių archeologų šeimą. Garsas apie tai tuoj apskriejo viso pasaulio archeologus, pripratčius prie visokių netikėtumų. Radinys stebino savo unikalumu. Jis buvo vienintelis ne tik Tarybų Sąjungoje, bet ir visame pasaulyje. Tačiau: tik vieną dieną, liepos 27 dieną buvo rastas dar vienas tošinis laiškas, sekančią savaitę — dar trys; iš viso 1951 metais Novgorodo archeologinė ekspedicija aštuonių metrų storumo kultūrinuose sluoksniuose surado dvyliką laiškių, parašytų žmonių, kurie gyveno prieš penkis, šešis šimtus ir netgi tūkstantį metų. Iki 1965 metų tošinių laiškių, rastų bei jų nuotrupų jau buvo atrasta daugiau kaip keturi šimtai, o ir dabar šių radinių skaičius vis auga.

Archeologai ir istorikai surado naują, nepaprastai svarbų istorinių žinių šaltinį.

Tošiniai laišukai atskleidė mokslininkams tokias senovės novgorodiečių buitinio gyvenimo bei tarpusavio santykių detales, kokių iki šiol nė vienoje išlikusių iš tų laikų knygų bei kronikų niekad buvo atrasta.

Nuostabu, kad tošinių laiškių radiniai nebuvo susiję su senovinio archyvo radimu. Tošiniai laišukai gulėjo žemėje kaip geležiniai peiliai arba stikliniai karoliai. Senovės novgorodiečiai, galima sakyti, vaikštinėjo tošiniais laiškais. Kodėl jų nerasta iki 1951 metų, nors Didžiojo Novgorodo archeologiniai tyrinėjimai tada jau turėjo kone 20 metų istoriją?

Iš dalies galima paaiškinti tuo, kad ankstesniųjų tyrinėjimų apimtis buvo kur kas mažesnė ir kultūriniai sluoksniai kasinėjimų vietose buvo blogiau išlikę. Gal būtų, nežinota, kad tošis buvo naudojama kaip rašymo priemonė? Visai ne. Išlikęs XV-tojo šimtmečio pabaigos rašytojo Josifo Valodskio pasakojimas, kuriame jis, pabrėždamas Trojce-Sergejevo vienuolyno įkūrėjo gyvenimo kuklumą, pasakoja: „Vienuolynas... buvo toks vargingas, kad knygas jame rašydavo ne pergamentu, bet beržo tošyje“.

Iki šių dienų muziejuose bei archyvuose išlikę gana daug dokumentų, rašytų beržo tošyje. Sibiriečiai dar 1713 metais rašė prievoles Maskvos carui tošyje. XIX amžiaus viduryje etnografas C. Maksimovas matė pas sentikus, gyvenančius prie Mezinės upės, tošinę knygą. „... Yra tik vienas jos trūkumas“, — rašė jis. — „Nuo nuolatinio vartojimo nuospaudotose pamorės skaitytųjų rankose, tošis supleišėjo, ypač tose vietose, kur būdavo tošyje tarp-gyslės“.

Iki karo Taline buvo saugomas vokiškas tošinis laiškas, datuotas 1570 metais.

XV šimtmečio tošinius laiškus Švedijoje mini autorius, gyvenęs XVII šimtmečiuje. Yra žinoma, kad švedai rašydavo ant tošies dar XVII ir XVIII amžiuje.

1930 metais ant Volgos kranto, netoli Saratovo, kolūkiečiai, kasdami duobę sielosi, surado Aukso ordos tošinių laiškių, rašytą XIV amžiuje.

O štai įdomi ištrauka, nunešanti mus į kitą Žemės puselutį:

...Tą akimirka beržo tošis visu savo pločiu staiga prasiskleidė ir ant stalo pasirodė garsusis paslapties raktas, kažkokio brėžinio pavidalu...

Tai ištrauka iš amerikiečių rašytojo Džeimso Oliverio Kervudo nuotykių romano „Vilkų medžiotojai“.

Mūsų skaitytojai gal prisimins ir šias eilutes:

Ir iš savo regzto kreptio
[vairių] datų paėmęs,
Jis baltąjį beržo tošį
Ėmė piešti brūkšnius, figūras
[stabias ir paslaptines,
Ir kiekvienas jojo ženklas
Reiškė žodį, reiškė mintį.

Tai puikiosios Longfelo „Hiavatos giesmės“ posmas. Skyrius, iš kurio paimtos šios eilutės, vadinamas „Rašmenys“.

Senovės romėnai rašė ant [vairių] medžių žievės ir luobos. Lotynų kalba knygos ir „medžių luoba“ sąvokos netgi buvo reikšiamos vienu žodžiu — „liber“.

Rašymui skiriama beržo tošis būdavo savotiškai paruošiama. Ji būdavo verdama vandenyje [žievė tapdavo elastingesnė], perskirama, atmetami storesni sluoksniai. Iš visų pusų apipiausta beržo tošis įgaudavo taisyklingo keturkampio pavidalą. Užrašai buvo daromi iš vidinės pusės; susisukusi tošis apsaugodavo įrašą.

Viduramžiais pergamentas buvo labai brangus. Kaip žinome iš tų pačių tošinių novgorodiečių laiškių, už vieną pergamentą odą XIV amžiuje buvo mokama iki trijų rublių. O tai suma, už kurią buvo galima įsigyti tris gerus žirgus. Nesunku įsivaizduoti, kad beržo tošis kasdieninei korespondencijai ir šlap rašams buvo naudojama kur kas dažniau, negu brangus pergamentas ir popierius.

Be... Tasai „ber“ ir nukreipė tyrinėtojus klaidinga kryptimi. Iki 1951 metų liepos 26 dienos visi žinomi tošiniai laišukai buvo rašyti rašalu. O rašalu rašyti rašalai, bent kiek sudrėkę, laikui bėgant, susiliejė, lieka nebetįskaitomi, išnyksta. Tokio likimo susilaukė 1843 metais Maskvos Kremliuje rasti aštuoniolika pergamento ir du popieriaus ritiniai. Net kriminalistai, besinaudojantieji naujausiomis priemonėmis, nesugeba kol kas šių tekstų perskaityti.

Nenuostabu, kad tyrinėtojai tikėjosi rasti tošinių rasti su išlikusiais tekstais tik ten, kur buvo gera izoliacija nuo drėgmės, kaip pavyzdžiui, buvo rastas saratoviškis Aukso ordos laiškas. Tikėtis Novgorodo archeologiniuose kasinėjimuose rasti laiškių, reiškė tikėti stebuklu: juk Novgorodo IX—XVII šimtmečių kultūriniai sluoksniai, medinės pastatų dalys, grindiniai kaip tik todėl gerai išliko, kad jau 1,5—2 metrų gilumoje grindiniai ir paviršiniai vandenys gerai užkonservuodavo visa tai, ką daugelis novgorodiečių kartų nesąmoningai ir sąmoningai paliko žemėje. Bet štai, 1951 metais buvo rastas pirmasis tošinis laiškas, ir pasirodė, kad jis parašytas be lašo rašalo. Teksto raidės buvo įdėkastos, teisingiau, išpaustos kažkokiu aštriu įrankiu. Tokiu būdu buvo rašyti beveik visi tošiniai Novgorodo laišukai. 1952 metais trylikstis tošinis laiškas buvo rasytas rašalu ir todėl susilaukė tokio pat likimo kaip ir Kremliaus pergamentai — liko neįskaitytas.

Vėliau buvo rasta daug skirtų rašyti tošyje įrankių: kaulinių, metalinių ir netgi

medinių „kotelių“, nusmailintų viename gale, su mentele kitame ir netgi su skylute pasikabinanti prie juostos. Kai kada „rašikliai“ [rusiškai pisala] randami gerai išsilaikiuose odinėse makštelėse.

Niekam iki 1951 metų taip ir neatėjo į galvą, kad tošinis laiškas drėgname kultūriname sluoksnyje yra praktiškai amžinas dokumentas, kad reikia ieškoti laiškų ne kažkokiuose ypatinguose, nuo drėgmės izoliuotuose, sluoksniuose, bet tarp paprastų beržo tošies nuopelėlių, kurių yra daugybė drėgmės prisotinuose viduramžių Novgorodo kultūrinuose sluoksniuose.

Įbrėžimai tapo svarbiausia savybe, amžiams išlaikancia tošinių laiškų tekstus. O juk su laiškais senovėje buvo elgiamasi ne kiek ne geriau, kaip dabar: juos plėsydavo [iš 400 surastų laiškų tik apie šimtas turi pilnus tekstus], mesdavo žemėn, mindavo purvynan, kurdavo krosnis; tačiau popierinis laiškas, įmestas į purvą, tuoj pat sūnyks, o įbrėžti tošyje žodžiai tamė pat purvą išleka šimtmečius.

Rastieji laišakai davė mokslui visiškai naujų duomenų apie žmonių raštingumą senovinėje Rusijoje. Anksčiau buvo manoma, kad raštas viduramžiuose buvo tik dydininkų privilegija. Aišku, didelė dalis žmonių buvo visiškai berastiai, vis dėlto raštas, kaip bendravimo priemonė, ne tik XIII–XIV, bet ir IX–X šimtmečiais buvo plačiai paplitęs įvairiuose visuomenės sluoksniuose.

Feodalai rašė savo reikalių vedėjams, raktininkams. Raktininkai rašė savo ponams. Sodiečiai rašė ponams, senjorai — savo valstietiams. Bajorai rašė vieni kitiems. Prekybininkai surašydavo savo skolininkus. Amatininkai susirašinėjo su užsakovais, vaikais su tėvais. Raštas laiskelis, kuriame jau nuodis per tošį pasipirsa mylimajai...

Įdomu tai, kad iš kelių šimtų tošinių laiškų rasti tik du ar trys su religiniais tekstais. Vienas jų buvo surašytas ne afskirame tošies gabale, bet keliolikoje žievės keturkampėlių, sudarantių aiskią knygėlę. Šis radinys [1963 metais] rodo, kad galima tikėtis miestų kultūrinuose sluoksniuose rasti beržo tošies knygų ir netgi pasaulietiško turinio. [Apie tokių knygų egzistavimą viduramžiais mokslininkai žino, bet, deja, nėra savo rankose jų furėje.]

Taiigi, laikotarpis, kuriame ankstyvesni istorikai matė tik tamsumą ir barbariskumą, pasirodo esąs kur kas šviesesnis, o jo žmonės — kur kas labiau išsilavinę, nekaip buvo galvota. Ir visa tai beržo tošies dėka.

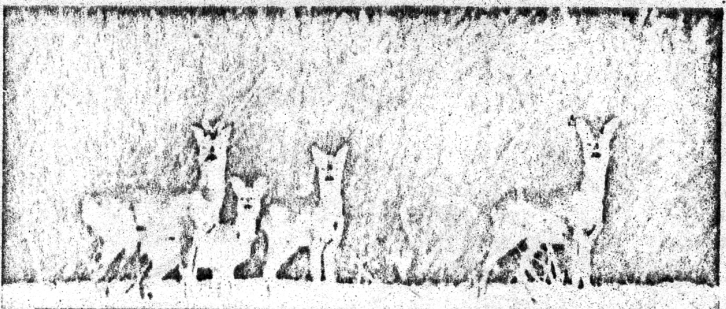
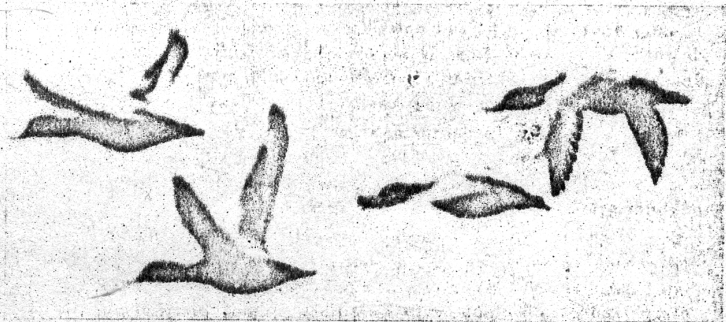
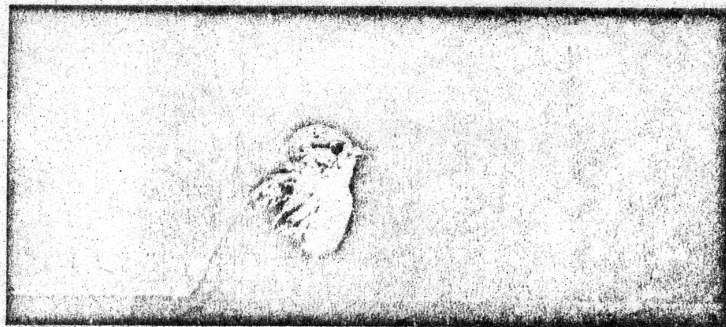
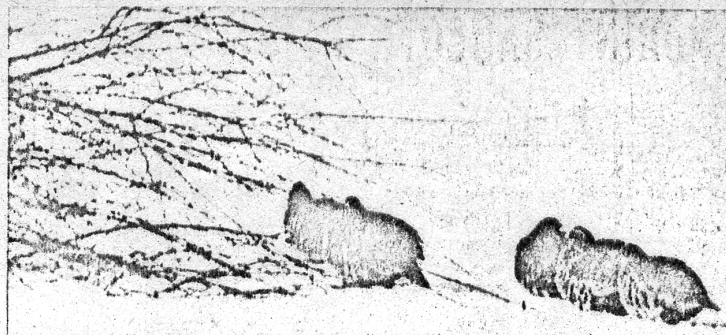
Jau sekanciais metais po sensacingojo liepos 26-tosios atradimo, buvo rastas tošinis laiškas už 400 kilometrų nuo Novgorodo, senajame Smolenske. 1958 metais buvo atrasti tošiniai tekstai Pskove, o 1959 metais atsilikliniai statybų metu — ir Vitebske.

Pasitvirtino mokslininkų nuomonė, kad tošinių laiškų gali būti ne tik Novgorode, bet ir kitose senovinėse Rusijos gyvenvietėse. Beržo tošies laiškų galima tikėtis taip pat kai kuriuose Lenkijos, Čekoslovakijos, Švedijos miestuose. „Rašikliai“ jau surasti Lenkijos miestuose Poznanėje bei Gnezne.

Dabartinė beržo tošies laiškų ir „rašiklių“ radinių geografinė aiskiai rodo, kad tošinių laiškų gali būti rasta ir Lietuvoje, visų pirma, Vilniuje. Didelėje Vilniaus senamiesčio dalyje, ypač apie Gedimino aikštę, mediniai išlikti sąlygos, kaip parodė ankstyvesni archeologiniai tyrinėjimai, yra ne kiek ne blogesnės, kaip Novgorode.

XIII–XV amžiaus vilniečiai — gana didelės to meto valstybės sostinės gyventojai, reikia manyti, ne rečiau naudojo beržo tošį laiskams ir raštam kaip kad smolenskiečiai ar vitebskiečiai.

Pagal profesorius V. JANINO knygą
— paruose TEODORAS BITVINSKAS

GEDIMINAS GALGATAVIČIUS — Panevėžio rajono Ramygalos girininkijos girininkas. Tačiau „Mūsų gamtos“ skaitytojams jo vardas daugiau žinomas dėl kitko: G. Galgatavičius — puikus fotomedžiotojas. Pavasarį jį gali pamatyti su fotoaparatu rankoje laukiantį parskrendančių gandrų, vasarą — ties ančių pulkeliais, žiemą — prie kurapų lesyklos. Suprantama, toks darbas be didelės meilės gamtai neįmanomas. Dėl to, matyt, G. Galgatavičiui ir sekasi — jo laimikiai kasmet vis didesni, įvairresni.

Spausdiname keletą G. Galgatavičiaus nuotraukų.